

A factoría romana de Canexol: un xacemento á mercé do mar

Por: Patricia Valle Abad, Alba Antía Rodríguez Nóvoa, Nerea Ruanova Álvarez, Rita González Villanueva, Nicolás Villaceros Robineau e Adolfo Fernández Fernández.

INTRODUCCIÓN

O xacemento de Canexol localízase no litoral oriental da illa de Ons, nun pequeno acantilado situado na praia homónima. Catalogado pola Xunta de Galicia baixo o código GA36004028, reaparece durante os labores de limpeza da costa durante a catástrofe do Prestige, que permitiron identificar a existencia de, polo menos, dúas fábricas de salga de peixe datadas de época romana. A Universidade de Vigo realizou no ano 2021 dúas campañas de intervención arqueolóxica sobre os restos, a primeira dentro do marco do proxecto *Galfish: Salt and fish salting in Ancient Gallaecia. Looking for the origins of the Galician canned fish industry* e unhas segunda promovida polo PNMTIAG (Xunta de Galicia), redefinindo a arquitectura das factorías, recuperando material moble das mesmas (principalmente cerámica e restos de fauna) e datando o conxunto entre os séculos I e IV d.C. (Rodríguez Nóvoa et al. 2024).

Os labores arqueolóxicos foron complementados, no ano 2022, cunha prospección xeofísica. Esta revelou un intricado sistema de muros no espazo comprendido entre as dúas factorías de salga xa coñecidas, apuntando á posible existencia doutras edificacións de funcionalidade similar. A recuperación de restos de moluscos na coñecida como Unidade 1 permitiu ademais determinar o procesado e explotación de múrices (*Stramonita haemastoma*) nestas instalacións, vinculado probablemente a obtención de pigmento púrpura para a elaboración de tinguiduras (Rodríguez Nóvoa et al. 2024).

Figura 1. Complexo de factorías de salga de Canexol e localización do cuncheiro de múrices

MONITORIZACIÓN DA FACTORÍA: O PROXECTO SENTINELA

A intervención sobre o complexo da praia de Canexol puxo de manifesto a intensa erosión sufrida polo xacemento ao longo do tempo. Estímase unha perda estrutural de entorno ao 60-70% da coñecida como Unidade 2, que se localiza aproximadamente a uns 2 metros sobre o actual nivel de praia. Esta erosión, habitual noutros xacementos similares da

costa galega como a factoría de Cariño (Ortegal, A Coruña) (Suárez Piñeiro 2003) ou a da praia do Naso, na illa de Arousa (Fernández Fernández et al. 2021), acentuouse especialmente na última década, debido aos eventos climáticos extremos e ao aumento das mareas. Unha circunstancia largamente estudada en toda a fachada atlántica europea, que xerou numerosos proxectos de monitorar para intentar paliar os efectos destes procesos naturais sobre o patrimonio arqueolóxico (Valle Abad et al. 2026).

A intervención arqueolóxica sobre o xacemento de Canexol nos anos 2021 e 2022 permitiu constatar unha erosión acelerada dos restos conservados no acantilado. A aparición de material moble e restos estruturais (perpiaños, morteiro) na praia indicaba unha afección constante sobre os restos, sobre todo en puntos específicos da fronte da praia. Co obxectivo de monitorar e cuantificar esta perda progresiva do patrimonio arqueolóxico da illa nun período de tres anos (2023-2025), implementouse o proxecto *Sentinel*, *monitorando e documentando os procesos erosivos no patrimonio cultural das Illas Atlánticas de Galicia*, financiado polo Ministerio para a Transición Ecolóxica e Reto Demográfico, dentro do marco do programa de investigación da Rede de Parques Nacionais.

O proxecto propoñía a realización dun catálogo detallado de bens patrimoniais dos catro arquipélagos do Parque Nacional, con especial atención ao estado de conservación dos diferentes elementos patrimoniais; e vixiar a afectación de tres bens específicos, entre os que se atopaba o complexo de Canexol. O método empregado para a obtención de datos foi neste caso o SfM ou fotogrametría, e dicir, a realización dun duplicado dixital do xacemento mediante a realización de series de fotografías. No caso de Canexol combináronse o emprego dun UAS/dron e fotografía terrestre (Valle Abad et al 2024). Este proceso repetiuse ata en tres ocasións entre os anos 2023 e 2025 para obter unha secuencia de modelos dixitais comparables entre si, que permitisen cuantificar e medir o deterioro sufrido polo xacemento ao longo de tres anos. Cabe destacar que no caso de Canexol, grazas ás intervencións arqueolóxicas realizadas, o equipo da Universidade de Vigo contaba xa un modelo fotogramétrico anterior, polo que a secuencia puido retraerse ata o ano 2021.

Paralelamente, no ano 2024, grazas a unha colaboración entre o Parque Nacional, a Universidade de Vigo e o CSIC, instalouse un sensor de ondas na praia de Canexol, permitindo analizar as tendencias das mareas e os puntos de maior impacto sobre a praia. A este traballo sumouse un estudo das imaxes históricas da illa (1945-2003), dos datos LiDAR do CNIG (2010-2015) e un levantamento topográfico con GPS (2024), para estimar o retroceso da liña de costa ao longo dos anos.

RESULTADOS

A análise dos datos extraídos dos distintos métodos de seguimento aplicados sobre o xacemento de Canexol permiten falar dunha degradación constante dos restos, que provocou no período de 5 anos o colapso dalgunhas das estruturas arqueolóxicas. As principais causas de erosión foron o embate das mareas e o arrastre pola auga das choivas.

A acción das mareas é especialmente visible na base do acantilado, onde se observan perdas de ata 60 cm de terra, provocando que parte do terreo permaneza suspendido sen apoio e provocando colapsos como o observado na rampla localizada entre as Unidades 1 e 2. Cabe destacar que o sector no que se localiza a rampla é ademais o máis afectado polas mareas, como indican os datos extraídos do sensor de ondas e do estudo do retroceso da liña de costa. Fóra deste punto específico, a afección por parte das mareas parece limitarse ás partes térreas do cantil, sen afectar directamente aos restos arqueolóxicos, producíndose o colapso dos mesmos pola falta de soporte ocasionado pola erosión da base do acantilado.

O arrastre provocado pola caída de auga da choiva xera unha importante erosión nas partes altas do cantil, dando lugar ao desprazamento ou caída de vexetación de tamaño medio-grande (arbustos e árbores), que arrastran parte do terreo ao caer. O desprazamento destas masas de terreo afecta aos niveis de terra que cobren e protexen os restos arqueolóxicos, deixando parte dos mesmos ao descuberto. Ademais de provocar o colapso de parte do acantilado, que carece de apoio debido ao efecto das mareas sobre a súa base. O terreo colapsado durante estes procesos é posteriormente arrastrado polo mar, xunto co material arqueolóxico desprendido das estruturas.

Un terceiro axente sería a vexetación, que inicialmente se considerou coma parte dos procesos erosivos que afectaba ao xacemento de forma activa. Sen embargo, o seguimento realizado en 2024 demostrou que o crecemento de vexetación

Figura 2. Colapso da rampla de acceso ás factorías, identificado a inicios do ano 2024.

sobre os restos arqueolóxicos e no entorno directo dos mesmos favoreceu a protección do conxunto e do propio cantil, minorando a erosión provocada polas mareas.

O xacemento de Canexol e o acantilado sobre o que se sitúa presentan unha erosión continua, aínda que menos acentuada do que se presumía inicialmente. Existe unha erosión xeral en toda a fronte da praia, que entre os anos 2021 e 2023 situaba a perda de terreo por debaixo dos 10 cm na maior parte da súa extensión. Esta tendencia viuse modificada no período 2023-2024, debido a unha tempada de choivas e mareas especialmente violentas, que aumentaron esta cifra ata os 20-30 cm na maior parte do cantil. As maiores perdas rexístranse en puntos específicos do conxunto, destacando a área ocupada pola rampla da factoría, o espazo no que se localiza o pavimento da Unidade 2 e a zona ao sur desta unidade. Estes sectores coinciden coas áreas indicadas polo sensor de ondas como os lugares de maior impacto das mareas e se corresponden coa parte máis retraída da liña de costa cara o interior.

A erosión observada en Canexol forma parte dun proceso observado noutros puntos da xeografía atlántica europea, relacionada cunha maior violencia das mareas e uns eventos climáticos máis extremos (Valle Abad et al. 2026). O xacemento localízase nun ambiente marítimo-costeiro no que a natureza xoga un papel primordial na configuración da paisaxe e no que os axentes encargados do patrimonio apenas poden tomar medidas para frear temporalmente a acción dos axentes erosivos sobre os restos. A isto sumase a peculiar casuística deste xacemento, localizado no alto dun acantilado, dentro dun Parque Nacional protexido. O destino do complexo de factorías de salga de Canexol é hoxe incerto, pero sen dúbida o estudo do xacemento e da problemática que o afecta axudarán a comprender e protexer outros xacementos similares localizados ao longo das costas de Galicia.

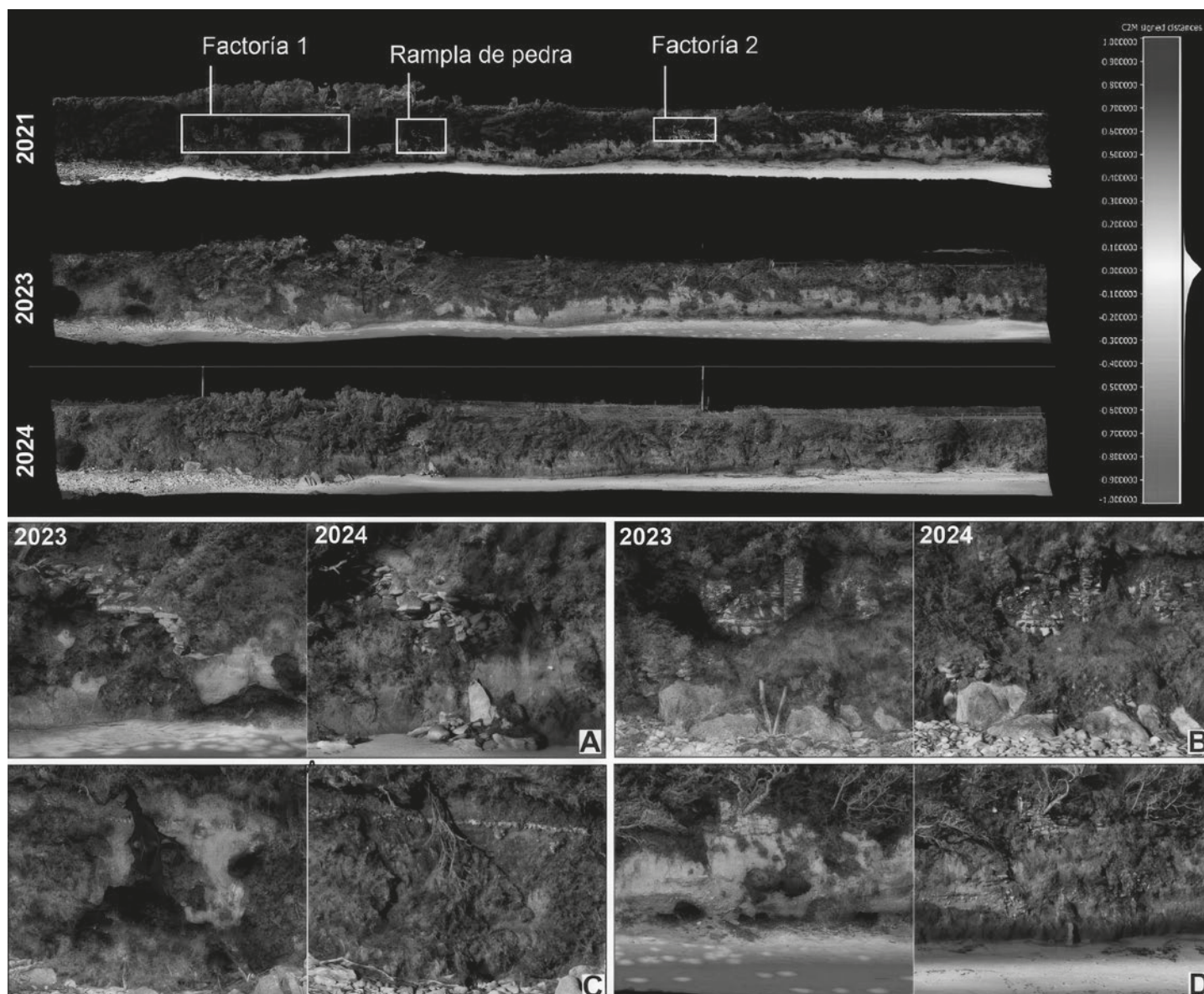

Figura 3. Resultados da monitorización entre os anos 2021 e 2024

BIBLIOGRAFÍA

- Fernández Fernández, A.; Rodríguez Nóvoa, A.A.; Valle Abad, P.; Ruanova Álvarez, N. (2021). La factoría de salazón romana de praia do Naso (Illa de Arousa, Pontevedra). *Minius*, 26: 137-161
- Rodríguez Nóvoa, A.A.; Valle Abad, P.; Fernández Fernández, A.; Lago Cerviño, M.; Ruanova Álvarez, N.; Méndez Otero, R. (2024). Intervencións na Illa de Ons: as factorías romanas de Canexol (2021-2024). *Minius*, 29.
- Suárez Piñeiro, A.M. (2003). La explotación del mar en la Galicia romana: el ejemplo de las instalaciones de salazón. *Cuadernos de Estudios Gallegos*, 50 (116): 9-25
- Valle Abad, P.; Lago Cerviño, M.; Ruanova Álvarez, N.; Rodríguez Nóvoa, A.A.; Fernández Fernández, A. (2024). Proyecto SENTINELA. Técnicas y procedimientos para el registro del patrimonio cultural inmueble. *Minius*, 29.
- Valle Abad, P.; Rodríguez Nóvoa, A.A.; Lago Cerviño, M.; Fernández Fernández, A. (2026). Project SENTINELA. Monitoring and documenting the erosive processes on the cultural heritage of the Galician Atlantic Islands. En *Coastal archaeology in small islands: prehistoric lifeways, research perceptions, biases, methods and approaches*. Sidestone Press.